

1.4. Liberālisma argumentācija

Mūsdienu globālo sociālo problēmu analītikā atsevišķu prāvu slāni veido liberālisma argumentācija, pamatojot un izskaidrojot šīs sociālpolitiskās nostājas būtību, vajadzību un nākotni. Tas ir saprotams. Liberālā demokrātija mūsdienās ir valstiskuma sociāli politiskās organizācijas forma. Par liberāli demokrātiskām valstīm tiek dēvētas pasaules visas attīstītās valstis. Liberālā demokrātija tiek rekomendēta kā mērķis tām tautām, kuru zemēs vēl nav ieviesta demokrātija sintezē ar liberālismu. Savukārt liberālisms tiek traktēts kā iestāšanās par maksimālu cilvēka brīvību un valsts neiejaukšanos ekonomiskajā dzīvē.

Špengleram nebija vajadzības par to rakstīt. Liberālisms nebija sociālpolitiskā nostāja. Liberālisms nebija izkropļots neoliberalismā, kalpojot kā „globalizācijas” ideoloģija, likvidējot nacionālo valstu suverenitāti, ieviešot uzskatu plurālismu, fetišējot tirgus iespējas, noraidot valsts iejaukšanos ekonomikā utt. Tas viss ir mūsdienu dienas kārtībā. Līdz XX gs. sākumam liberālisms nozīmēja zināmu ekonomisko politiku. Turklāt angļu klasiskā liberālisma tēzes praktiski izmantoja piesardzīgi, - tā teikt, ar prātu.

Liberālisma argumentācijā dominē noteikts principu uzskaitījums, formējot stabilu konceptuālo kompleksu. Šis komplekss figurē visos darbos par liberālismu/liberālo demokrātiju. Tādējādi liberālisma argumentācijā ir nostiprinājušās noteiktas intelektuālās, teorētiskās, ideoloģiskās tradīcijas, kas palīdz sabiedrībā ieviest un saglabāt konsekventu viedokli par šo sociālpolitisko nostāju. Interesanti ir noskaidrot, vai šajā kompleksā ietilpst demogrāfiskais faktors, vērtējot liberālisma funkcionēšanu, iedabu un perspektīvas. Tāpat interesanti ir noskaidrot Špenglera idejisko ietekmi liberālisma argumentācijā.

Globālo sociālo problēmu analītikā liberālisma/liberālās demokrātijas tipiska argumentācija ir sastopama F.Fukujamas grāmatā „*The Great Disruption*”. Nosaukumu latviešu valodā vēlos tulkot kā „Lielais sairums” (angļu *disruption* – sairums, sagraušana, sašķelšanās). Grāmatā runa ir par Rietumu civilizācijas/kultūras sairumu, bet nevis sašķelšanos. Domājams, grāmatas nosaukums latviešu valodā varētu būt arī „Lielā sagraušana”. Grāmata iznāca 1999.gadā.

Fukujama apskata sociālos procesus Rietumu zemēs no XX gs. 60.gadiem līdz 90.gadiem. Viņa pārliecībā tolaik Rietumu attīstītajās valstīs krasi izpaudās daudzas negatīvas tendences. Sabruka ģimenes institūts, pieauga noziedzība, mazinājās cilvēku savstarpējā uzticība, izvērtās kļaidonība un alkoholisms, strauji samazinājās dzimstība, strauji pieauga laulību šķiršana un bērnu dzimšana bez vecāku laulības, palielinājās neuzticība valsts izstitūcijām, aktivizējās homoseksuālisti. Fukujama visas šīs tendences kopumā dēvē par anomijas stāvokli – ierasto tiesisko un tikumisko normu nefunkcionēšanu. Tas esot sairums, dzīves orientācijas zaudēšana. Sabiedrība kļūst fragmentāra un pārvēršas vientuļnieku barā.

XX gs. 60.gados sākās demogrāfiskā pāreja. Tās būtiska iezīme ir „baltās” rases sairums; proti, rodas tās visas sliktās tendences, kuras uzskaita Fukujama. Taču viņš šīs tendences nesaista ar demogrāfisko faktoru. Viņa tekstā tendences nav „baltās” rases apziņas sairuma sekas, kad Rietumu cilvēki vairāk vai mazāk instinktīvi apzinās savu postu un tāpēc savā dzīvē vairs nesaskata nekādas perspektīvas un nododās tagadnes bezjēdzīgai, un izlaidīgai baudīšanai. Fukujama sliktās tendences izskaidro ar cilvēku uzticības mazināšanos.

Lieta ir tā, ka Fukujama par kapitālisma sabiedrības attīstības galveno faktoru uzskata uzticību, bet nevis, piemēram, finansu vai ekonomisko faktoru. Viņa konceptuālajā domāšanā uzticība ir tā, kas nodrošina ekonomisko labklājību un izaugsmi. Cilvēkiem (biznesmeņiem) ir jāuzticās viens otram. Bez uzticības cilvēki nevar izveidot pilsonisko sabiedrību, nevar apvienoties sabiedriskajās organizācijās. Fukujama ASV, Vācijas, Japānas ekonomiskos panākumus izskaidro ar augstu uzticamību šajās zemēs. Viņa minētā grāmata ir veltīta uzticamības līmenim Rietumos, kritiski aplūkojot reālo stāvokli XX gs. otrajā pusē un prognozējot turpmāko stāvokli XXI gs.

Vispirms Fukujama pievēršās informācijas sabiedrības portretam. XX gs. otrajā pusē ASV un citās attīstītās valstīs bija vērojama pāreja uz informācijas sabiedrību. To dēvē arī par postindustriālo ēru, trešo vilni, kas ir tipoloģiski līdzīgs pirmajam vilnim (pārejai no medniecības

uz zemkopību) un otram vilnim (pārejai no zemkopības uz rūpniecību). Trešajā vilnī ir sākusies pāreja no rūpniecības uz pakalpojumiem. Sāk dominēt pakalpojumu ekonomika, kurā visu izšķir informācija. Saimnieciskajā darbībā bagātību avots kļūst maksa par pakalpojumiem. Pakalpojumu ekonomikā visu izšķir ne tikai informācija, bet arī intelekts. Fiziskais darbs atmirst. Ražošana planetāri globalizējās. To veicina informācijas tehnoloģijas, spējot ātri un nekļūdīgi pārraidīt informāciju.

Informācijas pieejamība atsaucās uz sabiedrības garīgo stāvokli, - sabiedrība kļūst brīvāka un vienlīdzīgāka. Pieaug izvēles brīvība. Sabrūk visu veidu hierarhija. Mazinās birokrātijas loma, jo priekšplānā izvirzās zināšanās sakņota kompetenta darbība, perifērijā nostumjot formalizēti organizētu un kontrolētu darbību. Ekonomikas kadru vērtējumā galvenais ir zināšanas. Indivīds kļūst patstāvīgāks lēmumu pieņemšanā. Fukujama paskaidro PSRS sabrukuma iemeslu – neprasmi izmantot un kontrolēt saviem mērķiem cilvēku zināšanas.

XX gs. 60.-90.gados izzuda rūpniecības prioritāte saimnieciskajā darbībā un pasliktinājās sociālie apstākļi. Radās visas iepriekš nosauktās sliktās tendences. Sairums bija tik straujš un vienlaicīgs daudzās Rietumu zemēs, ka tas viss bija ar kaut ko savstarpēji saistīts. Fukujama pasvītro negatīvo sociālo tendenču saistību. Viņš jautā, vai tā bija nejaušība, ka Lielais Sairums notika tajā laikā, kad ekonomika pārgāja no industriālās ēras uz informācijas ēru?

Atbildot uz tik tikko minēto jautājumu, Fukujama formulē savu hipotēzes: negatīvās tendences ir savstarpēji saistītas; informācijas ekonomika sniedz gan labumus materiālajā dzīvē, gan sliktumus sociālajā dzīvē; arī labais un sliktais ir savstarpēji saistītas parādības.

Hipotēžu pamatojumā Fukujama raksturo jaunās izpausmes Rietumu civilizācijā. Fiziskā darba nevajadzība un pāreja uz informācijas ekonomiku lika miljoniem sieviešu meklēt darbu un sagrāva tradicionālos priekšstatus par ģimeni. Ģimenes lomu (vajadzību dzīvot ģimenē) mazināja inovācijas medicīnā, izgudrojot pretapaugļošanās preparātus; sievietes karjeras iespējas mazināja vēlēšanos dibināt ģimeni un dzemdēt bērnus.

Fukujama izsakās par radikālā individuālisma kultūras rašanos informācijas sabiedrībā. Šī kultūra veicina progresu un inovācijas, taču sagrauj līdzšinējās sociālās normas, visa veida varas formas, saites starp ģimenes locekļiem, kaimiņiem. Tas, kas ir labs ekonomikā, kļūva slikts sociālajā sfērā. Fukujamas tekstā pretruna starp ekonomisko attīstību un sociālo attīstību ir viens no galvenajiem analītiskajiem aspektiem, atspoguļojot Rietumu virzību no 60.gadiem.

Taču sociālās sfēras sairumā Fukujama saskata arī pozitīvas perspektīvas. Tās var saskatīt tāpēc, sairstošā sociālā sfēra noteikti tieksies pārkārtoties, izstrādājot sev vajadzīgu jaunu kārtību. Cilvēki savā būtībā ir sociāli radījumi, un viņu tieksmes un instinkti nevar iztikt bez morālajiem noteikumiem, kas satur cilvēkus kopā un ir sociālā organisma garantis. Cilvēki pēc dabas ir racionāli, un viņu racionalitāte spontāni veicina savstarpējo sadarbību. Sociālā kārtība (Fukujamas iemīļots jēdziens) ir tas, bez kā cilvēki nevar dzīvot.

Fukujama pievēršās izmaiņām valdošā slāņa attieksmē pret sociālo kārtību. XIX gs. valdība (birokrācija) un korporācijas rūpējās par sociālo kārtību. Informācijas sabiedrībā par to vairs neviens speciāli nerūpējās. To nedara valdība un korporācijas. Informācijas sabiedrībā no sabiedrības tiek gaidīta pašorganizācija. XXI gs. sabiedrība jau saprotot, ka tai būs jārūpējās pašai par sevi. Kādreiz Edmunds Berks morālo pagrimumu izskaidroja ar racionālisma pieaugumu, kad racionālisms aizstāja reliģiju un kultūras tradīcijas. Respektīvi, sekularizētais humānisms veicināja morālo pagrimumu. Berka viedokli šodien atbalstot amerikāņu konservatori, kritizējot mūsdienu morālo sairumu.

Fukujama atgādina, ka tehnoloģiskā progresa nelabvēlīgā ietekme uz sociālo organizāciju nav jauns fenomens. XIX gs. zemnieki kļuva strādnieki rūpnieciskās revolūcijas laikā. Izjuka kopienas – zemnieku sociālās organizācijas galvenā forma. Kopienas vietā radās sabiedrība. Fukujama atsaucās uz socioloģijas klasisko tēmu par pāreju no kopienas uz sabiedrību. Kopienā sociālo attiecību pamatā bija morāle, bet sabiedrības sociālo attiecību pamatā ir līgums, kuru var lauzt jebkurā brīdī.

Apcerot liberālās demokrātijas nākotni un tajā skaitā sociālās kārtības nākotni liberālajā demokrātijā, Fukujama vislielāko draudu saskata individuālisma kultā. Viņš atsaucās uz liberālās

demokrātijas galvenajām īpašībām. Tās sekmē individuālisma kultu. Liberālās demokrātijas valsts neizvirza morālās prasības; baznīca ir atdalīta no valsts; pastāv uzskatu plurālisms; galvenā morālā vērtība ir tolerance; tirgus prioritāte saimnieciskajā darbībā.

Fukujama principā neiebilst pret liberālās demokrātijas minētajām īpašībām, kaut gan tās grauj viņa konceptuālo ideālu – uzticību. Liberālās demokrātijas stimulētais individuālisma kulta neveicina uzticību starp cilvēkiem, sabiedrību un valsti. Fukujama atzīst, ka individuālisms, plurālisms, tolerance (ja tas viss ir sasaistīts ar valsts formālajiem institūtiem) veicina kultūras daudzveidību, bet tajā pašā laikā apdraud no pagātnes mantotās morālās vērtības. Neierobežotais individuālisms nerūpējās par sociālo kapitālu – kopīgajām interesēm sabiedrībā.

Lai savos teorētiskajos risinājumos rastu zināmu konceptuālo kompromisu un neieslīgtu nihilismā, Fukujama atzīst kultūras faktoru. Viņš atsaucās uz kultūras lomu sociālajos procesos - uzticības jomā un citās jomās.

Fukujamas attieksme pret kultūru kā cilvēku esamības ļoti svarīgu faktoru, saprotams, sasaucās ar Špenglera viedokli par kultūras nozīmību. Taču sasaucās tikai asociatīvi; proti, kā apziņā iespējams sakars starp diviem objektiem. Fukujama neizmanto civilizācijas jēdzienu kultūras kontekstā, kā to dara Špenglers.

Konkrēti atceroties kultūras lomu, Fukujama piemēra min Meksiku, Argentīnu, Brazīliju, Čīli. Šajās zemēs pēc neatkarības iegūšanas tika ieviesti ASV valstiskie institūti. Taču šīs zemes neguva tādas panākumus kā ASV. Neguva tāpēc, ka bija citādāka kultūra. Latīņamerikāņu kultūra diktēja savus noteikumus, kas bija pārņemti no katolicisma zemēm Spānijas un Portugāles. Turpretī ASV kultūra pārņēma britu kultūru, kas veicināja izaugsmi un uzplaukumu.

Fukujama raksta par dzimstības samazināšanos Rietumu zemēs un Japānā no XX gs. 60.gadiem. Viņš akcentē, ka Rietumos pirmo reizi mirstība ir lielāka nekā dzimstība.

Viņš cenšas apkopot iemeslus demogrāfiskajai nelaimei. Diemžēl faktiski viņš runā par sekām, bet nevis iemesliem.

Piemēram, viņš runā par noziedzības pieaugumu kā iemeslu dzimstības samazinājumam. Arī viņa nosodītais individuālisma kulta ir iemesls dzimstības samazinājumam. Dzimstības samazinājumu veicina ienākumu nevienlīdzība.

Fukujama minētajā grāmatā plaši izvērsās sabiedrības uzticības nostiprināšanai, bez kā nav iedomājama cilvēku nākotne. Tomēr viņa risinājumos nav jūtams noteikts nākotnes mērķis. Nav īsti saprotams liberālās demokrātijas mērķis. Šajā ziņā Fukujama ne ar ko neatšķiras no citiem globālo sociālo problēmu analītiķiem.

Nav noslēpums, ka par mūsdienu laikmeta specifiskāko iezīmi var uzskatīt pārmaiņu mērķa nenoteiktību. Nav skaidrs, kādēļ notiek pārmaiņas. It kā varētu runāt par cilvēka vajadzību apmierināšanu. Taču cilvēka vajadzībām nav redzams gals: jo vairāk apmierina vajadzības, jo vairāk tās rodas no jauna. Turklāt mūsdienās tiek apzināti stimulētas jaunas vajadzības.

Otrā specifiskā iezīme ir cilvēka bezrakstura attieksme pret dzīvi, lai sevi nesaistītu un neierobežotu ar kaut kādiem pienākumiem; tāpēc valda milzīgs aizdomīgums pret jebkuru nākotnes mērķi. Tāpēc šodien neeksistē nekādas ilūzijas par turpmāko dzīvi. Cilvēks nevēlās sevi apgrūtināt ar savas dzīves plānošanu, un tā ir glēvulības izpausme, bet nevis apzināta un pamatota pozīcija.

Trešā specifiskā iezīme ir bezvaldības periods: vecie likumi nekur neder, bet netiek formulēti jauni likumi. Vecā dzīves kārtība izzūd, bet par dzīves kārtību nākotnē nekas nav zināms. Pašlaik izzūd priekšstats par nācijas, valsts un teritorijas vienotību. Kas veidojās šīs vienotības vietā, nevienam pa īstam neinteresē. Tas tāpēc, ka izzūd politikas un spēka sintēze. Cilvēces vēsturē politika vienmēr asociējās ar noteiktu spēku. Tagad politika zaudē spēku, un politikas reputācija ir ļoti vāja. Turklāt arī tas nevienam pa īstam neinteresē. Nav saprotams, ar ko tas beigsies. Spēks pārvietojās uz transnacionāliem fenomeniem, paceļoties pāri valstij, kā arī nepakļaujoties politikas kontrolei. Globālajā telpā nav politiskās kontroles. Politika zaudē spēku arī atsevišķā valstī, kur spēks ir ekonomiskajiem grupējumiem. Bet tas nozīmē, ka nav skaidrs politikas turpmākais liktenis.

Fukujamas zinātniskā darbība nav veltīta demogrāfiskajām vibrācijām. Demogrāfija viņa analītiskajās konstrukcijās neieņem īpašu vietu, kā arī nav atrāvusies no sociālās filosofijas vispārējā līmeņa demogrāfiskā faktora izpratnē. Tas ir saprotams un attaisnojams.

Demogrāfijas totālās lomas izpratne varēja rasties tikai pēc tam, kad planētas iedzīvotāju kontingentu sāka uzskatīt par vienotu veselumu ar noteiktu struktūru. Tātad pēc tam, kad radās koncepts „cilvēce kā sistēma ar savu struktūru”. Tāds uzskats radās tikai XX gadsimta nogalē. Pie tam daudzi demogrāfi to ne visai ciena un turpina interesēties tikai par savas valsts iedzīvotāju kontingentu, netiecoties to interpretēt saistībā ar visas cilvēces demogrāfiskajām izpausmēm.

Svarīgs ir jautājums par demogrāfisko izmaiņu ieganstiem. Maltuss atzina, ka cilvēku skaita pieaugumu nosaka resursi, no kā ir atkarīga pieauguma robeža. Bez resursiem cilvēki nevar eksistēt. Cilvēkiem ir noteikts priekšstats par resursu apjomu, un cilvēki to ņem vērā, plānojot dzimstības pieaugumu.

Sergejs Kapica izmantoja fenomenoloģisko principu: pieaugumu nosaka apziņas potenciāla pieaugums. Tātad – cilvēku apziņas stāvoklis, plānojot dzimstības pieaugumu. Cilvēku skaita pieaugums nav saistīts ar resursu izsmeltību, ekoloģiju, bet gan ir „cilvēces iekšējās dinamikas iezīme”. Planēta var pabarot 20-25 miljardus cilvēku.

Demogrāfiskā pāreja nelabvēlīgi atsaucās uz sabiedrības dzīvi. Lūk, dažas sekas:

1. „balto” cilvēku maza dzimstība, sabiedrības novecošana, pensionāru īpatsvars sabiedrībā;
2. negatīvi sociālie procesi – bezdarbs („krāsaino” zemēs), darba roku trūkums („balto” zemēs);
3. izjūk sakari starp pagātni un tagadni, starp paaudzēm;
4. apziņas sabrukums: „mēs izmirstam” („balto” retorika), „mums nav nākotnes” („krāsaino” retorika);
5. politiskā krīze, haoss;
6. ideoloģiskā krīze: morālo normu, vērtību, uzvedības sistēmas nespēj nostiprināties, jo viss strauji mainās;
7. mākslas krīze: postmodernisms;
8. noziedzības, korupcijas, varas infantilisma, alkoholisma, narkomānijas, pašnāvību pieaugums.

Šodien var žēloties, ka liberālās demokrātijas kārtība nespēj panākt vēlamo rezultātu globālajā pārvaldīšanā – globālajā vadības sistēmā. Neizdodas ieviest liberālismu/liberālo demokrātiju visā pasaulē. Fukujama par to žēlojās. Taču viņš nezaudē cerības. Cilvēki agrāk vai vēlāk atkal panāks savstarpējo uzticību un uzticību politiskajiem institūtiem. Tas veicinās liberālās demokrātijas spožo nākotni.